

АНТРОПОЦЕНТРИЧНІСТЬ ЯК ДОМІНАНТА СУЧАСНОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Статтю присвячено дослідженню категорії антропоцентричності з позиції сучасної фольклористики. У фольклорі особливим чином відбувається кодифікація емоційних, ментальних, психічних виявів людини, які надалі ретранслюються як життєвий досвід. Антропоцентричність є іманентною складовою фольклорного когнітивного процесу, тож задіяно когнітивний підхід дослідження.

Ключові слова: фольклористика, антропоцентричність, когнітивний процес, домінанта.

Статья посвящена исследованию категории антропоцентричности с позиции современной фольклористики. В фольклоре особенным образом происходит кодификация эмоциональных, ментальных, психических проявлений человека, которые в дальнейшем ретранслируются как жизненный опыт. Антропоцентричность является имманентной составляющей фольклорного когнитивного процесса, поэтому используется когнитивный подход исследования.

Ключевые слова: фольклористика, антропоцентричность, когнитивный процесс, доминанта.

The article is devoted to the study of anthropocentricity category from the position of modern folkloristics. The folklore specifically codifies human emotional, mental and psychic manifestations which are later relayed as an experience. Anthropocentricity is an immanent component of folkloric cognitive process, and that is why the cognitive approach is used in the investigation.

Keywords: folklore studies, anthropocentricity, cognitive process, dominant idea.

Актуальність дослідження зумовлена підвищенням інтересом сучасної наукової парадигми до проблеми антропоцентричності. Л. Мушкетик визначила антропоцентризм як центральну, головну складову Всесвіту і кінцеву мету світобудови, «...фундаментальним світоглядним орієнтиром людства, загалом визначається як уявлення про людину як мікрокосмос, що містить в собі модель і водночас становить центр Всесвіту й кінцеву мету світобудови» [11, с. 35].

За висновками О. Івановської, фольклорний феномен можна тлумачити «як спільне знання і спільне надбання етносу, соціальної групи, окремих індивідів за умови, що воно репрезентує традиційні колективні цінності. Тому нам видається можливим представити фольклорний продукт як систему функцій суб'єктності народу, соціальної групи, індивіда, яка формує фольклорний текст з усіма його дискурсивними характеристиками» [4, с. 40].

Суть кожної національної культури, системи цінностей становить образ людини, її зовнішність і духовний світ. Ці естетичні ціннісні уявлення є результатом накопичення людських знань та досвіду за увесь період розвитку цієї культури. Саме тому людинознавчий або антропо-

центричний підхід нині стає основним у всіх дисциплінах гуманітарного профілю [2, с. 7–8].

С. Адоньєва наголошує, що фольклористиці від початку притаманна медіальність, оскільки «медіальним є її предмет: дія, слово, ритм, зображення, жест – складові елементи фольклорного висловлювання. Фольклористика сьогодні – це мультидисципліна, у якій є антропологічний, теоретико-літературний, культурологічний, соціально-психологічний елементи» [1].

О. Кубрякова, визначаючи антропоцентризм як особливий принцип дослідження, зауважила, що він міститься у вивченні та функції, у його життєдіяльності, тобто знаменує тенденцію «поставити людину на чолі» [6, с. 149]. Саме антропоцентричний підхід і вможливує зосередження уваги на знаннях, які спродуковані попередніми поколіннями та функціонують на рівні несвідомого і збережені у фольклорних творах.

Досліджуючи питання лінгвокогнітивного моделювання фольклорного жанру, Ю. Емер зацентрував на одній з базових теоретичних установок наукового знання кінця ХХ – початку ХХІ ст. – на ідеї антропоцентричності, яка сприяла появі та активному розвитку функціональ-

ного, когнітивного підходів до описання існування людини в її багатоманітні [15, с. 107].

Антропоцентризм як погляд і антропоцентричний підхід як загальний стиль мислення у всіх галузях пізнання нині набуває все більшого визнання [8]. Антропоцентризм – це новий виток спіралі в розвитку науки, увага до людського фактора [8].

Антропоцентричність реалізується в усіх формах духовної культури та фіксується в спеціальних знакових системах: у міфології, релігії, мистецтві, мові. Аналіз засобів вираження антропоцентричності допомагає осмислити проблеми людського фактора та мовних картин світу [9, с. 60].

Л. Мушкетик зауважила, що «людина зараз не просто стає предметом посиленої уваги, “антропологізується” сама наука як така, у своїх принципових підходах, методах та конкретному інструментарії. Антропологічні дослідження стають не лише спробою пошуку шляхів, що могли б вивести людство з критичної ситуації, в яку воно потрапило через свою діяльність, але й методом пізнання та новою парадигмою людського існування в ситуації глобальної кризи людської екзистенції» [11, с. 3].

Беручи до уваги наукові висновки С. Васильєва, Д. Ліхачова, В. Телія, О. Лещенко підсумувала, що суб'єкт у своєму прагненні пізнати або пояснити навколишній світ пропускає його крізь призму власного світовідчуття, результатом цього є сплав об'єктивної реальності й особистого сприйняття [8].

За висновками М. Бахтіна, філологія як наука про слово і мистецтво слова завжди була звернена до людини, але лише тепер у науці та у виробництві людський фактор набуває величезного значення [8].

Є. Керимбаєв і Ж. Єргубекова в контексті дослідження сучасної лінгвістики наголосили, що антропоцентрична парадигма зумовлює активізацію та орієнтацію дослідження етнокультурної специфіки мовної концептуалізації навколишнього світу людиною, особистісні та соціальні сторони людини, мовленнєві пізнання, мовленнєве спілкування і поведінку людини, а також когнітивні процеси збереження, передачі та інтерпретації знань і мисленнєвої діяльності [5].

У світлі когнітивної парадигми фольклорний текст – це складний знак. З одно-

го боку, він висловлює колективне знання про дійсність, а з другого, – утілює індивідуально-авторську картину світу. Когнітивний підхід до вивчення фольклорних текстів набув популярності наприкінці ХХ ст. [7, с. 266]. Я. Чеснов зосереджує увагу на активній ролі суб'єкта в побудові картини світу. У фольклористиці цей суб'єкт майже безликий, його присутність прихована (неявна) або ставлення до нього вирізняється наївним реалізмом [14]. Досліджуючи контекстний підхід, О. Івановська зазначила, що саме він «зумовив прогресивні кроки в розвитку фольклористики, бо саме розуміння необхідності дослідження контексту народної творчості вже виводило фольклорне явище за межі вербального тексту. Б. Путилов, відносячи до сфери фольклору “явища й факти вербальної духовної культури у всій його багатоманітності”, все ж зауважував, що важко зрозуміти фольклорний текст “як слід”, не враховуючи умови та обставини його виконання. Залежність тексту (щоправда, як самодостатньої одиниці) від акту виконання, глибинного його значення й походження визнається Путиловим, хоч і не визначається як функціональна категорія» [4, с. 27–28]. Індивід є носієм «суб'єктності, активного і свідомого начала своєї індивідуальної діяльності, лише включаючись у розмаїття форми колективної творчої діяльності, носієм якої є колектив (етнос, соціум). Водночас, живлячи колективну творчість, індивід опредмечує свої сутнісні сили через створення предметів матеріальної та духовної культури в напрямку самореалізації особистості» [4, с. 230–231].

Основним у комунікативній ланці донесення до слухачів вироблених століттями моральних правил та законів є оповідач або казкар, який виконує дидактичну, спрямовуючу, регулюючу та інші функції в казці – це так звана автор-функція (термін М. Бахтіна). Тут насамперед виявляється його внутрішній світ, думки, знання, потреби та бажання, пріоритети й установки, почуття й емоції. У створенні синхронного кодування – декодування народної казки вирішальну роль відіграють засоби естетики тотожності, які забезпечують появу в кожному окремому творі бажаного, очікуваного, навіть знайомого. Окрім елементів естетики тотожності, угорські вчені (І. Бано) виокремлюють у

казці й елементи естетики несподіваного. Вони важливі з погляду яскравості, цікавості, оригінальності. Своєрідна, з переважанням естетики тотожності, пропорція обох елементів є одним з найважливіших естетичних показників міри цінності народної казки. Ставлення казкаря до сюжету та персонажів має різне вираження в різних частинах тексту. У зв'язку із цим виникає питання про двоплановість суб'єктної організації казки. З одного боку, автор-оповідач присутній у зачині, кінцівці та коментарях, він існує в часовому вимірі теперішнього, тобто в одному часі із читачем, що сприймає оповідь. З другого, – основну частину казки організовано за законами безособового існування, тобто вона належить до далекого минулого. Двопланова суб'єктна організація оповіді дає можливість оповідачеві розповісти про казкові події, не наголошуючи на їхній достовірності, відносячи їх до невизначеного минулого і коментуючи їх з теперішнього, з позиції сучасника читача [11, с. 26].

«Щодо художнього тексту, то його абсолютна антропоцентричність обумовлена домінуючим зображенням людини, її зв'язків зі світом, її орієнтації в ньому. Інтерес до людини в сучасній фольклористиці виявляється насамперед у нових підходах до фольклорної комунікації, вивченні функціонування художнього тексту у часі й просторі, культурологічних підходах, проблемах інтертекстуальності, зверненні до психології творчості, психоаналізу та теорії архетипів, міждисциплінарному підході під час розгляду уснопоетичних явищ, стрімкому розвитку лінгвофольклористики, етнолінгвістики тощо. Превалює “макросоціологічний підхід” – вивчення відносин між соціальною групою та її усною літературою. Центром уваги стає виконавець, його біографія, погляди тощо» [11, с. 13].

Можна по різному підходити до певних ознак у народній культурі, але, безсумнівно, вона є живим організмом, який переобляє як архаїку, так і нововведення [14].

Убачаючи у фольклорній культурі живий організм (окрім її рухливості, адаптивності й системності), варто наголосити на цільовій самостійності народної культури загалом, на її здатності передувати багатьом соціальним і ментально-психічним установам, які формують особистість [14].

Аналіз концептів про людину на основі епічного фольклорного матеріалу демонструє, що концепти людини обов'язково враховують і відтворюють ціннісну орієнтацію етносу й людини, виявляють світоглядні особливості конкретного етносу (людини) у певний історичний період [5].

Саме структура свідомості або, інакше, ментальний світ людини визначає смислову (ментальну) і вербальну конфігурацію та лінгвоментальні особливості фольклорного тексту. А отже, одним з перспективних підходів вивчення фольклорного слова є його розгляд, залежно від «структур пізнання, які породили тексти». Фольклорний текст і слово (словосполучення) у тексті фольклору можуть розглядатися як вербальні реалізації семіотичних кодів концептуальної картини світу [5].

За дослідженнями С. Неклюдова, основною функцією фольклорної традиції є збереження, передача, відтворення в часі і просторі певних культурно значимих текстів у їхній «матеріальній» (субстанціональній) конкретності і структурній постійності. «Фольклор – це завжди відносно точне або відносно вільне повторення почутого, а фольклорний текст є більш-менш стійкою комбінацією елементів традиції, яка реалізується в кожному акті виконання» [12].

Трактуючи фольклор як реальний суспільний процес, «Д. Бен-Амос досліджує його крізь призму реального соціального життя за допомогою категорії ситуативного контексту (правил виконання, повідомлення). Ступінь розуміння фольклорного тексту, на його думку, визначається інформативними можливостями ситуативного контексту. Д. Бен-Амос фактично досліджує функцію фольклору з перетворення реального матеріалу на форми вербальної творчості. Це збігається з нашим підходом у точці визнання можливості такого діяльнісного перетворення, яке реалізується як суб'єктність» [4, с. 33].

Л. Омельченко, В. Самохіна вказують на абсолютну антропоцентричність фольклорного тексту: його творцем, об'єктом та реципієнтом є людина [13, с. 72].

«У фольклорі людським фактором є фольклорна свідомість, котра у результаті відображувальної діяльності формує концептуальну картину фольклорного світу, що дозволяє людині ефективно орієнтува-

тися у ньому та використовувати його у своїх життєвих цілях» [13, с. 72].

Поняття «фольклорна картина світу» має категоріальний смисл та співвідноситься із сукупністю знань людини в певний історичний період, розглядається як етап пізнання людиною фольклорного світу на безкінечному шляху розвитку людських стосунків [13, с. 72].

Розуміючи фольклор як реальний суспільний процес, важливо розглянути його «усередині реального соціального життя», завдяки аналізу категорій повідомлення, виконання, правил. Оповіді та пісні розкриваються в іншому ракурсі – у їхньому ситуативному контексті. На думку Д. Бен-Амоса, фольклор нині – це культурна система зі своїми принципами інтеграції. Фольклорні виконання інтегруються в систему художньої комунікації в певному суспільстві [13, с. 75].

О. Івановська зауважує, що «суб'єкт є носієм творчої діяльності, продуктом якої є простір знаків, значень та смислів, що структурують принципово новий позаприродний світ культури. У свою чергу суб'єкт фольклорного простору – це носій традиційної складової культури, відповідальний за неперервність та оновлюваність традицій як умов ноосферного розвитку» [4, с. 46].

З давніх-давен людина намагалася фіксувати в слові смисл пізнання навколишньої дійсності. Результати сприйняття світу накопичувалися в людському мозку у вигляді впорядкованих у певну систему відомостей, які адресуються людській свідомості, що становить основу когнітивних процесів [7, с. 265].

Антропоцентричний підхід до людини-об'єкта передбачає розгляд можливостей та меж людського пізнання світу, осмислення буття та вираження результатів пошуку засобами мовлення. Трансформація антропоцентризму, модифікація його принципів знаходять еволюційне вираження у формах духовної культури, у філософських поглядах, у морально-етичних цінностях [9, с. 59].

Розвиток форм антропоцентричності відбувається при самоформуванні людини як суб'єкта, у процесі пізнання навколишнього світу, природи, усесвіту. Антропоцентричність є універсальною рисою когнітивного процесу, ставлення людини до пізнання навколишнього світу [9, с. 60].

Л. Мушкетик заакцентувала увагу на притаманності казці універсальності, «у ній відобразилися загальнолюдські цінності й ідеали, вивірені, відшліфовані багатьма поколіннями думки і прагнення. Ідеали ці, незважаючи на всі історичні перипетії, як колись, так і сьогодні, як у високорозвинених, так і у відсталих народів, лишаються, по суті, одні й ті ж самі – істина, добро, краса. Величезний практичний досвід, закони виживання у соціумі, ставлення до природи та оточуючих, високі моральні взірці, різнобічні погляди на людину знайшли своє відображення у казці. Адже вона є колективним вствором, живе й розвивається тільки в межах певної спільноти, усно передається з покоління в покоління. Окрім того, вона завжди була своєрідним моральним кодексом, спонукальним і стримуючим началом. Причому ці принципи було вироблено не уможлядними здогадами, а на основі багатовікового практичного досвіду, спільного для всього етносу. Саме тому казка є повчальним, дидактичним жанром, однак ця казкова повчальність опосередкована та ненав'язливо виражається через наочні приклади, а саме вчинки персонажів, які є носіями типових позитивних чи негативних людських рис» [11, с. 14].

Казка – це специфічне, захоплююче і по-своєму загадкове явище духовної культури. Народжуючись на побутовому рівні, як віддзеркалення життєвого досвіду народу і продукт його невичерпної фантазії, казка від початку є антропоцентричною. Одна з багатьох функцій казки – моделювання людських життєвих ситуацій. Казка начебто дає можливість людині «приміряти» певні життєві ситуації. Однак при цьому казкові, але в дечому реалістичні сюжети містять потрібні підказки для вирішення конкретних проблем [9, с. 60].

Література

1. *Адоньева С. Б.* Фольклористика: филология и не только. Программа обязательная и произвольная [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.spbumag.nw.ru>.
2. *Богуславский В. М.* Словарь оценок внешности человека / В. М. Богуславский. – М. : Космополис, 1994. – 336 с.
3. *Выдрин В. Ф., Желтов А. Ю.* «Люди – не-люди»: опыт бинарной типологической

классификации сказочных сюжетов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru/folklore/vydrin1.htm>.

4. *Ивановська О. П.* Суб'єктно-образна система фольклору: категоріальний аспект : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.07. – К., 2007. – 428 с.

5. *Керимбаев Е. А., Ергубекова Ж. С.* Когнитивные и лингвокультурологические аспекты исследования концептов эпического фольклора [Электронный ресурс] / Е. А. Керимбаев, Ж. С. Ергубекова // Успехи современного естествознания. Научно-теоретический журнал. – М. : Академия естествознания, 2012. – № 7. – С. 97–103. – Режим доступа : <http://www.rae.ru>.

6. *Кубрякова Е. С.* О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный» [Электронный ресурс] // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Воронеж, 2001. – Режим доступа : <http://www.philology.ru>.

7. *Ларионова О. Л.* Когнитивная составляющая русских сказок [Электронный ресурс] // Вестник Тюменского государственного университета. – Тюмень, 2010. – № 1. – С. 264–269. – Режим доступа : <http://elibrary.ru/contents.asp?issueid=871023>.

8. *Лещенко О. И.* Роль авторских интродукций в вербализации интенциональной стороны текстового антропоцентризма (на материале английских и восточнославянских сказок) [Электронный ресурс] // Вісник Сумського державного університету. Серія філологічні науки. – 2005. – № 6 (78). – С. 32–38. – Режим доступа : <http://dspace.uabs.edu.ua/handle/123456789/6055?mode=full>.

9. *Лещенко О. И.* Универсальное и национальное в реализации антропоцентрической модели сказки [Электронный ресурс] // Вісник Сумського державного університету. Серія

філологічні науки. – 2006. – № 11(95). – Т. 2. – С. 59–63. – Режим доступа : [http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2006/11\(95\)2/10_Leshenko.pdf](http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2006/11(95)2/10_Leshenko.pdf).

10. *Матвеева Е. Н.* Филология в современном мире : ответы на вопросы анкеты [Электронный ресурс] // Филология и человек : научный журнал. – № 1. – Барнаул : Издательство Алтайского государственного университета, 2008. – С. 162–163. – Режим доступа : http://elibrary.ru/title_items.asp?id=25826.

11. *Мушкетик Л. Г.* Антропоцентризм народної казки українських Карпат: оповідна традиція українців та угорців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.01.07 / Л. Г. Мушкетик. – К., 2011. – 49 с.

12. *Неклюдов С. Ю.* Варьирование как механизм фольклорной коммуникации [Электронный ресурс] // Материалы международного конгресса «100 лет Р. О. Якобсону». Москва, 18–23 декабря 1996. – М. : РГГУ, 1996. – Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru>.

13. *Омельченко Л. Ф., Самохіна В. О.* Фольклор як символічна взаємодія комунікантів [Электронный ресурс] / Л. Ф. Омельченко, В. О. Самохіна // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологія. – 2008. – № 1. – С. 72–76. – Режим доступа : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/9577>.

14. *Чеснов Я. В.* Фольклорный концепт человека (компетентность и традиция) [Электронный ресурс] // Фольклор и фольклоризм в меняющемся мире / ред.-сост. Л. П. Солнцева, Л. В. Фадеева. – М., 2011. – С. 14–45. – Режим доступа : http://yanchesnov.awardspace.com/Article3/Folklore_Concept_Of_A_Man.ht.

15. *Эмер Ю. А.* Фольклорный жанр (к проблеме лингвокогнитивного моделирования) [Электронный ресурс] // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2009. – № 2. – Режим доступа : <http://ralk.info/index.php?module=su bjects&func=viewpage&pageid=252>.